

“QUTADG‘U BILIG”DA GO‘ZALLIK FALSAFASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15639310>

Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna

Alfraganus universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti
ijtimoiy fanlar kafedrası professor v.b, O‘zbekiston

shaxnozaxon058@gmail.com

ORCID: 0009-0002-8931-1341

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida go‘zallik tushunchasining falsafiy va estetik talqini tahlil etiladi. Go‘zallikning jismoniy, axloqiy va ma’naviy jihatları yoritilib, uning Sharq va G‘arb falsafasidagi tushunchalar bilan o‘zaro bog‘liqligi o‘rganiladi. Asarda go‘zallik axloqiy komillik va ezgulik bilan chambarchas bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Shuningdek, mutafakkirlarning go‘zallik haqidagi qarashları qiyosiy tahlil qilinib, uning bugungi axloqiy me’yorlarga ta’siri baholanadi.

Kalit so‘zlar: Go‘zallik, inson go‘zalligi, axloqiy go‘zallik, jismoniy go‘zallik, axloqiy komillik, ezgulik.

Аннотация

В данной статье анализируется философская и эстетическая интерпретация понятия красоты в произведении Юсуфа Хас Хаджиба «Кутадгу билиг». Рассматриваются физические, нравственные и духовные аспекты красоты, а также их взаимосвязь с восточными и западными философскими концепциями. В произведении подчеркивается, что красота тесно связана с нравственным совершенством и добродетелью. Кроме того, проведен сравнительный анализ взглядов мыслителей на красоту и оценено их влияние на современные моральные нормы.

Ключевые слова: Красота, человеческая красота, нравственная красота, физическая красота, нравственное совершенство, добродетель.

Abstract

This article analyzes the philosophical and aesthetic interpretation of the concept of beauty in Yusuf Khass Hajib’s work “Qutadghu Bilig”. The study explores the physical, moral, and spiritual aspects of beauty and examines their connection with Eastern and Western philosophical concepts. The work emphasizes that beauty is closely linked to moral perfection and virtue. Furthermore, a comparative analysis of thinkers’ views on beauty is conducted, assessing their impact on contemporary ethical norms.

Keywords: Beauty, human beauty, moral beauty, physical beauty, moral perfection, virtue.

Kirish.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u Bilig” asari ajdodlarimizning hayotiy falsafasini mujassam etgan nodir asarlardan biri bo‘lib, unda borliq va insoniylik mohiyati go‘zallik prizmasidan o‘tib talqin qilinadi. Asardagi jozibadorlik, ko‘pma‘nolik va ramziy ifodalar uning estetik va axloqiy mazmunini yanada chuqurlashtiradi. An‘anaviy qarashlarga ko‘ra, go‘zallik tushunchasi ko‘pincha tashqi go‘zallik bilan bog‘liq holda tushunilgan. Biroq, “Qutadg‘u Bilig”da go‘zallik nafaqat jismoniy, balki axloqiy va ma‘naviy jihatlar bilan ham murakkab falsafiy mazmunga ega ekani yaqqol namoyon bo‘ladi.

Shu bois ushbu maqolada “Qutadg‘u Bilig”da aks etgan go‘zallik konsepsiyasini zamonaviy falsafiy yondashuvlar asosida tahlil qilish muhimdir. Asarda tasvirlangan estetik obrazlar: yaxshilik va yomonlik, go‘zallik va xunuklik, ulug‘vorlik va tubanlik kabi qarama-qarshi fazilatlar bugungi axloqiy va estetik muammolar bilan bog‘liq holda tadqiq qilinadi. Bu asardagi qarashlar nafaqat o‘z davrida, balki zamonaviy axloqiy muammolarga javob izlash jarayonida ham dolzarb bo‘lib, ajdodlar tajribasining kelajak avlod tarbiyasiga ta‘sirini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodlari (Methods). Ushbu maqolada “Qutadg‘u Bilig” asarida go‘zallik tushunchasining turli jihatlarini adabiy-falsafiy tahlil asosida o‘rganiladi. Asarda ilgari surilgan go‘zallik konsepsiyasining mantiqiy va estetik asoslari tahlil qilinib, ularning ma‘naviy va axloqiy talqini o‘rganiladi. Bundan tashqari, tarixiy-qiyosiy yondashuv yordamida “Qutadg‘u Bilig”dagi go‘zallik tushunchasi Sharq va G‘arb falsafasidagi go‘zallik qarashlari bilan solishtiriladi. Bu yondashuv asardagi estetik me‘yorlarning qanchalik universal yoki o‘ziga xos ekanligini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, estetik tahlil usuli asosida asarda tasvirlangan poetik obrazlar orqali go‘zallik tushunchasining turli jihatlarini ochib beriladi. Go‘zallikka oid asosiy tushunchalar ajratib olinib, ularning axloqiy va ma‘naviy kontekstdagi o‘rni kontent-tahlil orqali ko‘rib chiqiladi.

Natijalar (Results)

O‘z davrining barcha olim va ulamolari go‘zallik tushunchasiga murojaat qilib, uni o‘z nuqtayi nazaridan ta‘riflab kelgan. Yusuf Xos Hojib (XI asr) qarashlarida go‘zallik dastlab ikki jihatga bo‘lingan: fazilat va nuqsonga. U “bediz” (ya‘ni, go‘zal) fazilatlar qatoriga quyidagilarni kiritadi: sevinch, quvonch va shodlik, yetuklik, ko‘ngil yumshoqligi, til va so‘z shirinligi, yo‘lning zarifligi, ravshanlik, kamtarlik, to‘g‘rilik va adolat, ezgulik, rostgo‘ylik va boshqalar. Nuqsonlar esa: pastkashlik, tubanlik, yomonlik, nokaslik, o‘jarlik, qaysarlik, hasadgo‘ylik, xiyalakorlik va isrofgarchilik kabi insoniy kamchiliklar sifatida ko‘rsatilgan.

Yusuf Xos Hojib nazdida, “Kishi noyob emas, noyob – kishilik”, ya‘ni, inson go‘zalligi uning husnidan emas, balki ma‘naviy fazilatlaridan kelib chiqadi. U davlat rahbarlarining ezgu bo‘lishi va bu fazilatlarini namoyon etishini muhim shart sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, “Ezgulik qimmatbaho gavhar, asl ipak va toza

shoyi misoli – u doimo baland qadrlanadi, doimiy e'zozda bo'ladi. Yomonlik esa qadrsiz narsaday gap, u doimo oyoq ostida qolib ketaveradi.” [1.30-b.]

Jumladan,

“Ezgu ezgulikdan chekmagay fig'on,

Yomon o'z fe'lidan bo'lar pushaymon.

Yomonlik qilganning ulusi – o'kinch,

Yomonga yaxshi bo'l, mayli har qachon”, - deydi.[1.36-b]

Bu qarashlar Alisher Navoiy (1441–1501)ning fikrlari bilan hamohangdir. U go'zallikni odamiylik va axloqiy barkamollik bilan bog'lab, “Go'zal yuzdan ko'ra, go'zal xulq muhim” deya ta'kidlaydi. Navoiy insonning ichki go'zalligini yuksak qadrlab, “so'z”ni qimmatbaho gavhar bilan qiyoslaydi va uni inson kamolotining mezoni sifatida talqin etadi. Uning inson go'zalligi haqidagi qarashlari Yusuf Xos Hojibning fikrlari bilan mushtarak bo'lib, har ikkisi ham go'zallikni nafaqat tashqi go'zallik, balki axloqiy va ma'naviy yuksaklik bilan bog'liq holda tushuntiradi. Navoiyning inson go'zalligi haqidagi konsepsiyasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, ma'naviy tarbiya va komillik yo'lida muhim ahamiyat kasb etadi. [2.318-322 c.]

Falsafa tarixida Sharq va G'arb mutafakkirlari go'zallik haqida turlicha qarashlarni ilgari surgan. Sharq mutafakkirlari go'zallikni axloq, ma'naviyat va ilohiy jihatlar bilan bog'lagan bo'lsa, G'arb mutafakkirlari uni subyektiv tajriba, san'at va uyg'unlik orqali talqin qilgan. Yusuf Xos Hojib “Qutadg'u Bilig” asarida go'zallikni jismoniy go'zallikdan ko'ra axloqiy va ma'naviy mukammallik bilan bog'liq deb tushuntiradi. Uning fikricha, haqiqiy go'zallik “adolat”, “bilim” va “komillik” bilan uyg'unlashgan fazilatdir. Masalan, Forobiy (872–950) go'zallikni aql va ezgulik bilan bog'lab, san'at va musiqa orqali inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Ibn Sino (980–1037) go'zallikni tartib va uyg'unlik deb ta'riflab, inson faqat jismoniy go'zallik, husn, chiroy bilan emas, balki aqliy va axloqiy mukammallik bilan ham go'zal bo'lishi mumkinligini aytadi.

Jaloliddin Rumiy (1207–1273) go'zallikni Allohning tajallisi sifatida talqin qilib, ruhiy va ma'naviy go'zallik jismoniy go'zallikdan ustunligini ta'kidlaydi. G'arb mutafakkirlaridan, Platon (mil. avv. 427–347) go'zallikni mutlaq, o'zgarishsiz va abadiy haqiqat deb hisoblaydi. Aristotel (mil. avv. 384–322) go'zallikni uyg'unlik va mutanosiblik natijasi deb biladi. Plotin (mil. 204–270) go'zallikni ma'naviy va ilohiy hodisa deb tushuntiradi, jismoniy go'zallik esa faqat ichki mukammallikning aksidir. Immanuel Kant (1724–1804) go'zallikni subyektiv tushuncha deb bilib, insonning didi va his-tuyg'ulari bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Fridrix Nitsshe (1844–1900) go'zallikni kuch va irodani aks ettiruvchi vosita deb hisoblaydi. Martin Xaydegger (1889–1976) go'zallikni haqiqatning ochilishi deb tushuntiradi.

Sharq falsafasida go'zallik ko'proq axloqiy poklik va ruhiy yuksaklik bilan bog'liq bo'lsa, G'arb falsafasida u estetik idrok va san'at bilan bog'liq tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. [3.171-172] Yusuf Xos Hojibning go'zallik haqidagi qarashlari ayniqsa axloqiy go'zallik konsepsiyasi bilan uyg'un keladi. “Qutadg'u

Bilig”dagi go‘zallik tushunchasi insoniy fazilatlarning yuksakligi, axloqiy mukammallik va adolat bilan bog‘lanib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining go‘zallik haqidagi qarashlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda tarixiy taraqqiyotini tushunish mumkin.

Asarda tashqi go‘zallik masalasiga ham alohida e’tibor qaratilgan. Insonning jismoniy husni muhim omillardan biri sifatida ta’riflanadi, chunki tashqi ko‘rinish kishining shaxsiyati va fazilatlari bilan uyg‘unlashgan holda uning maqomini belgilaydi. Biroq, jismoniy go‘zallikning o‘zi yetarli emas, u ma’naviy kamolot va axloqiy poklik bilan mustahkam bo‘lgandagina chinakam go‘zallik sifatida qabul qilinadi.

Asarda aks etgan obrazlar orqali botirlik, jasorat va kuch-qudrat ramzi sifatida tasvirlangan qahramonlarning jismoniy husni va ichki fazilatlari o‘zaro uyg‘unligi yoritiladi. Jumladan, bahodir va sheryurak insonlar yuksak axloqiy qadriyatlarga ega bo‘lishi lozimligi uqtiriladi. Ularga xos bo‘lgan ochiq yuzlilik, salobat, xushbichimlik, jismoniy sog‘lomlik, dovyuraklik, jasorat va shijoat kabi fazilatlar yuksak baholanadi. Shu bilan birga, insonning tashqi qiyofasi uning ichki dunyosini aks ettiruvchi bir omil sifatida talqin qilinadi. Agar inson botinan yuksak fazilatlarga ega bo‘lsa, u tashqi qiyofasida ham o‘z ifodasini topadi. Shu bois asarda go‘zallik faqat tashqi chiroy bilan emas, balki insonning axloqiy barkamolligi bilan ham o‘lchanishi ta’kidlanadi. [1.61-b.]

Shuningdek, go‘zallik ideali sifatida alpzo‘r, salobatli va jasur insonlarning siymolari orqali jismoniy qudrat va ruhiy kuchning birlashuvi tasvirlanadi. Bunday qahramonlar nafaqat tashqi chiroy, balki ichki dunyosining go‘zalligi, donishmandlik va oliyjanoblighi bilan ham ajralib turishi lozimligi ta’kidlanadi. Shu jihatdan “Qutadg‘u Bilig” asarida go‘zallik tushunchasi keng qamrovli va murakkab ma’noga ega bo‘lib, unda tashqi va ichki go‘zallikning bir-biri bilan chambarchas bog‘liq ekani namoyon bo‘ladi.

Muhokama (Discussion)

“Qutadg‘u Bilig” asaridagi go‘zallik tushunchasi islom falsafasi va Sharq tasavvufiy estetikasi bilan bog‘liq jihatlari mavjud. Yuqorida aytib o‘tilganidek, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u Bilig” asarida go‘zallik tushunchasi faqat tashqi go‘zallik bilan cheklanmay, balki insonning axloqiy va ma’naviy kamoloti bilan uzviy bog‘liq holda tushuntiriladi. Ushbu yondashuv islom falsafasi va Sharq tasavvufiy estetikasi tamoyillariga mos keladi. Birinchidan, islom falsafasida go‘zallik Allohning jamol (go‘zal) sifatleri bilan bog‘lanadi. Hadisda aytilganidek: “Albatta, Alloh go‘zal va go‘zallikni sevadi.” Bu nuqtayi nazardan qaraganda, go‘zallik mutlaq va ilohiy tushuncha bo‘lib, inson go‘zallikka intilish orqali ma’naviy kamolot sari yo‘l oladi. Yusuf Xos Hojib asarida go‘zallik adolat, bilim, donishmandlik va axloqiy yuksaklik kabi fazilatlar bilan bog‘lanadi. Ya’ni, chinakam go‘zallik insonning ezgulik va kamolotga intilishi bilan o‘lchanadi. Ikkinchidan, tasavvufda go‘zallik zohiriy (tashqi) va botiniy (ichki) go‘zallik sifatida talqin etiladi. Tasavvuf ta’limoticha, zohiriy go‘zallik bu jismoniy va

tashqi chiroydir, botiniy go'zallik qalbning pokligi, odob va axloqiy mukammallikdir.[4.21]

Jaloliddin Rumi fikricha, haqiqiy go'zallik insonning Allohga yaqinligi va axloqiy fazilatlarida namoyon bo'ladi. Yusuf Xos Hojib ham inson go'zalligini faqat tashqi husn bilan cheklamay, balki komillikka intilish va axloqiy poklik bilan bog'laydi. "Qutadg'u Bilig" asaridagi go'zallik tushunchasi tasavvufiy qarashlar bilan uyg'un bo'lib, u adolat, bilim hamda ma'naviy va jismoniy poklik mezonlari asosida asoslanadi.

Masalan, Forobiy va Ibn Sino falsafasida bilim insonni yuksaklikka olib chiqadigan go'zallik sifatida talqin etiladi. Xuddi shu kabi, Yusuf Xos Hojib ham bilimli va donishmand insonlarni haqiqiy go'zal deb ta'riflaydi. Tasavvuf ta'limotiga ko'ra, inson qalban pok bo'lsa, haqiqatni anglab, go'zallikka erishadi.[5.280-b.] "Qutadg'u Bilig" asarida esa axloqiy go'zallik oliy qadriyat sifatida ta'kidlanib, insonning pok bo'lishi uning ma'naviy yuksalishida muhim omil sifatida ko'rsatiladi.

"Saodatga eltuvchi bilim" asari faqat tarixiy-badiiy yodgorlik emas, balki bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutuvchi manba hisoblanadi. Asarda ilgari surilgan axloqiy, ma'naviy va estetik qadriyatlar yoshlarni komil inson sifatida tarbiyalashda dolzarbdir. Asarda odob, rostgo'ylik, adolat va halollik kabi insoniy go'zal fazilatlar ulug'lanadi. Yosh avlodni bu qadriyatlarga yo'naltirish ularning jamiyatda munosib o'rin egallashiga yordam beradi. Mutafakkir ilmni eng yuksak boylik deb biladi. U bilimli insonlar jamiyatni rivojlantirishini ta'kidlab, yoshlarga ilm-ma'rifatga intilishni targ'ib qiladi. Rahbarning, donishmandlarning va xalq xizmatidagi insonlarning fazilatlarini badiiy obrazlarda aks etgan. Bu jihatlar yoshlarni vatanparvar, mas'uliyatli va fidoyi bo'lishga undaydi. Hozirgi kunda jamiyatda axloqiy inqiroz, insonlararo munosabatlarning sovuqlashishi va madaniyatning qadrsizlanishi kabi muammolar kuzatilayotgan bir paytda mazkur asardagi go'zallik konsepsiyasidan foydalanib insoniy munosabatlarda ezgulik va odob-axloq tamoyillarini targ'ib qilib, bugungi yoshlarning axloqiy yo'nalishini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, "Qutadg'u Bilig" bugungi yosh avlodni komillik, ezgulik, bilimga intilish va axloqiy yetuklik ruhida tarbiyalash uchun bebaho manbadir.

Yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u Bilig" asarida go'zallik tushunchasining falsafiy va estetik talqini tahlili shuni ko'rsatmoqdiki, asarda go'zallik nafaqat tashqi go'zallik, balki axloqiy komillik va ma'naviy yetuklik bilan bog'liq holda talqin etiladi. Insonning haqiqiy go'zalligi uning fazilatlarini adolat, donishmandlik, kamtarlik, rostgo'ylik va ezgulik orqali namoyon bo'lishi ta'kidlanadi.

Sharq va G'arb falsafasi kontekstida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, Yusuf Xos Hojibning go'zallikka doir qarashlari Sharq falsafasi va tasavvufiy estetika bilan uyg'un bo'lib, go'zallik va axloqiy mukammallik o'zaro chambarchas bog'liq ekani asoslanadi. Xususan, Forobiy, Ibn Sino, Jaloliddin

Rumiy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning qarashlari bilan qiyosiy tahlil shuni tasdiqlaydi.

XULOSA

“Qutadg‘u Bilig” asarida ilgari surilgan go‘zallik tushunchasi bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, yosh avlod tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, axloqiy komillik, adolat, bilim va ezgulik kabi qadriyatlar hozirgi jamiyat uchun ham ahamiyatlidir. Shu bois, asar nafaqat tarixiy va adabiy yodgorlik, balki falsafiy-estetik va axloqiy tarbiya manbai sifatida ham o‘rganilishi lozim. Ushbu maqola go‘zallik tushunchasining tarixiy va falsafiy rivojlanishini chuqurroq anglashga, shuningdek, uning zamonaviy axloqiy-me‘yoriy muhitga ta‘sirini aniqlashga hissa qo‘shadi. Kelgusida bu mavzuni yanada kengroq tadqiq etish uchun Sharq va G‘arb falsafasidagi go‘zallik tushunchalarining zamonaviy tahlili hamda tasavvufiy estetikaga oid chuqur o‘rganishlar olib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. (“Saodatga eltuvchi bilim”) / (Hozirgi o‘zbek tilida bayon qiluvchi va so‘zboshi muallifi B.To‘xliyev). – Toshkent.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – 200 b.
2. Tursunkulova, Sh. T. (2022). Alisher Navoi on human beauty. ISJ Theoretical & Applied Science, 08 (112), 318-322.
3. Махмудова, Г.Т. (2016). ЭВОЛЮЦИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ВОСТОКА. *Современные научные исследования: актуальные теории и концепции* (pp.171-172).
4. Tursunkulova Sh.T. Tasavvuf ilmida inson go‘zalligi paradigmasi. Monografiya. – Samarqand: SamDCHTI, 2023. – 135 b.
5. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Н.Комилов таржимаси. – Toshkent.: Ma‘naviyat, 1997. – 280 б.